

УДК 338.23:330.111.62

Ю. В. КИНДЗЕРСЬКИЙ,
доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
відділу економічного зростання та структурних змін в економіці
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)

ІНСТИТУЦІЙНА ПАСТКА ОЛІГАРХІЗМУ І ПРОБЛЕМИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Акцентовано увагу на проблемах трансформації відносин власності в Україні. Вказано на недоліки роздержавлення, що зумовили формування олігархії та інституційної пастки олігархізму. Викрито ряд негативних наслідків олігархізації в контексті створення передумов для ефективного функціонування інституту власності. Дано рекомендації щодо його подальшого реформування, в основу яких покладено ідею формування раціонального співвідношення державної та приватної форм власності з метою подолання явища олігархізму, розвитку пріоритетних секторів економіки та інклюзивного розвитку суспільства в цілому.

Ключові слова: олігархія, інституційна пастка, приватизація держави, права власності, стратегічна власність.

Yu. V. KINDZERS' KYI,
Doctor of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher,
Department of Economic Growth and Structural Changes in Economy,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

INSTITUTIONAL TRAP OF OLIGARCHISM AND PROBLEMS OF ITS OVERCOMING

The attention is paid to problems of a transformation of the property relations in Ukraine. Shortcomings of the denationalization, which caused the formation of an oligarchy and the institutional trap of oligarchism, are indicated. A number of negative consequences of the oligarchization in the context of the creation of preconditions of the efficient functioning of a property institution are shown. Some recommendations that concern its further reformation and are based on the idea of the formation of a rational ratio of the public and private forms of property are given with the purpose to overcome the phenomenon of oligarchism, to develop economy's priority sectors, and to ensure the inclusive development of the society on the whole.

Keywords: oligarchy, institutional trap, privatization of the state, property rights, strategic property.

Чверть століття господарських трансформацій в Україні зумовили, за іронічним визначенням вітчизняних науковців, "справжнє диво з від'ємним знаком" [1]. Наша держава вийшла з першої десятки індустріально розвинутих країн світу, пере-

© Кіндзерський Юрій Вікторович (Kindzers'kyi Yurii Viktorovych), 2016; e-mail: vkpp@ukr.net.

творившись на найбіднішу країну Європи з деіндустріалізованим виробництвом, деградованою інфраструктурою, майже зруйнованою системою освіти, науки та охорони здоров'я, масштабним безробіттям і бідністю. Наслідком невдалих реформ стали регулярні масові протести і гостра незадоволеність населення політикою влади, що, врешті-решт, розпалило воєнний конфлікт на Сході.

На фоні пошуку причин невдач і моделей подолання кризи * слід пам'ятати, що будь-які перетворення у країні є перетвореннями, насамперед, у системі відносин власності та полягають у зміні формальних і неформальних правил і норм, які врегульовують відносини між суб'єктами з приводу їх претензій, з одного боку, на обмежені ресурси, а з іншого – на доходи від їх використання. Це дозволяє виявити інституційні прогалини і пастки, що сформували негативний тренд розвитку економіки й суспільства. Тому **метою статті** є ідентифікація таких пасток у результаті трансформації інституту власності та окреслення можливих варіантів виходу з них.

Трансформація відносин власності: “від плану до клану”

Зміни “ресурсної” складової відносин власності в Україні полягали у відмові держави від монополії на господарювання та директивного централізованого управління діяльністю суб'єктів при одночасній легалізації приватної власності у виробництві та свободи підприємництва. “Дохідна” складова стосувалась ухвалення нових податкового та бюджетного законодавств, які встановлювали нормативи вилучення й перерозподілу державою доходів від господарської діяльності суб'єктів різних форм власності. За задумом, загальний вектор трансформацій був спрямований на перехід від адміністративно-планової економіки до ринкової на основі розвитку приватної ініціативи, яка мала забезпечити модернізацію виробництва і наблизити його до потреб населення. Але на офіційному рівні реформа інституту власності розглядалася спрощено – лише як номінальна заміна державного власника на приватного, з наданням йому домінуючої ролі в економіці. Досі більшість політиків і експертів пов'язують реформування цього інституту в такому ключі, а ступінь розвинутості та ефективності економіки ставлять у пряму залежність від частки приватної власності у ній.

Вважалося, що прискорена масова приватизація швидко вирішить усі проблеми суспільства, сформує основні соціоліберальні риси приватної власності, притаманні розвинутим західним економікам, які еволюційно формувались і вдосконалювалися там століттями [2, с. 116]. Приймалося як аксіома, що ні способи та механізми приватизації, ні економічні обставини, ні система управління економікою, ні менталітет суспільства значення не мають, головне – позбутися державної власності та утвердити приватну. На жаль, різновекторність і неузгодженість реформування різних складових інституту власності, пов'язаних не тільки і не стільки зі зміною її форм **, а також ігнорування ряду очевидних несприятливих обставин, які його супроводжували, не створили у суб'єктів потрібної мотивації до саморозвитку і взаємовигідної взаємодії в наступні десятиріччя.

---

* Див., наприклад, дискусії з цього приводу у № 6 за 2015 р. і № 8 за 2016 р. журналу “Економіка України”.

** Щоб не бути голосливими, як приклад можемо навести нездатність і марні спроби держави впродовж останніх двох десятиріч створити ефективну податкову систему (як один з елементів інституту власності щодо перерозподілу доходів у суспільстві), яка б стимулювала розвиток бізнесу і не мотивувала його до роботи “в тіні”.

Через своє змістове наповнення і способи реалізації приватизація не сформувала у основної маси населення ідеалів приватного способу виробництва. За висновками О. Барановського і В. Сіденка, зміна форм власності "супроводжувалася численними недоліками концептуального, нормативно-правового, організаційно-методологічного, економічного, судово-проваджувального, інформаційного характеру, ... здійснювалася часто тіншовими, а нерідко кримінальними методами, ... фактично не контролювалася державою" [3, с. 4] *.

В Україні не відбулося створення масового власника **, оскільки реальну участь у приватизації та перерозподілі радянського майна було обмежено вузьким колом осіб — колишньою партійно-господарською елітою, кримінальними авторитетами, новоспеченими ділками, які нашвидкуруч заробили свій первісний капітал під час перебудови у СРСР і на початку ринкових трансформацій в Україні у 1990-х роках. З одного боку, було легалізовано латентне володіння власністю вищою партійною і господарською номенклатурою, якій вона належала де-факто, хоча де-юре вважалася загальнонародною ***. З іншого боку, радянська система державного управління економікою і правоохоронні органи були дезорганізовані та істотно послаблені, а нові ринкові інститути й механізми ще не виникли.

Це зумовило народногосподарський хаос і криміналізацію суспільних і виробничих відносин у країні. Згідно з висновками соціологів, у суспільстві відбулася "кримінальна революція", або, за визначенням С. Кара-Мурзи, "встановлення такого соціального порядку, за якого практично кожна трудяща сім'я опиняється у неминучому прямому контакті із злочинним світом. Коли у неї просто немає вибору. А Великою кримінальною революцією треба вважати створення такого ладу, коли одночасно з низами криміналізовано й верх — державні структури і великий капітал" ****. Наслідком цієї революції стала масова імплементація неформальних кримінальних практик і норм поведінки у відносини між державою, бізнесом і суспільством *****.

Зміна форм власності у такому вигляді впродовж 1990-х років і першої половини 2000-х років зумовила зміцнення в Україні кримінальної олігархічної моделі організації держави. Політична і економічна влада у країні де-факто і де-юре стала належати нечисленній групі найбагатших осіб — олігархам, які отримали свої статки за підсумками приватизації, причому (слід наголосити) приватизації об'єктів великої власності — великих підприємств і народногосподарських комп-

* Детальніше див. у [4, с. 38–39].

** Більшість з майже 20 млн. акціонерів були власниками номінально, оскільки за результатами сертифікатних аукціонів вони не оформили право власності на акції. Значна частина тих, хто отримав акції, не допускалися до управління підприємствами. Майже 8 млн. осіб взагалі відмовилися від участі у сертифікатній приватизації [3, с. 3].

*** Тенденцію до такої легалізації було закладено ще у СРСР у 1985–1991 рр., коли відбулися перші "проторинкові" зміни у відносинах власності, які виявилися по суті неформальною номенклатурно-бюрократичною приватизацією у вигляді передання майна державних підприємств де-юре у управління трудовим колективом, а де-факто — їх вищому керівництву.

**** Цитується за [5, с. 195].

***** Глибоко і всебічно проблему криміналізації українського суспільства внаслідок так званих "ринкових" реформ розкрито у [5; 6]. Доволі показовою є думка з цього приводу пересічних громадян. На запитання "які соціальні групи відіграють значну роль у житті українського суспільства?" у четверті лідерів за відповідями респондентів опинилися: мафія і злочинний світ (34,6%), лідери політичних партій (35,9%), підприємці та бізнесмени (36,9%), чиновники (25,4%) [7, с. 5].

лексів, галузевих і міжгалузевих виробничих об'єднань, які в окремих випадках являли собою цілі галузі економіки та промисловості колишньої УРСР. Номенклатурний і кримінальний характер приватизації об'єктивно зумовив той факт, що державне майно майже задарма було передано олігархії*. Це перетворило приватизацію на гігантську “роздачу” колишніх радянських активів [8], сформувало невідомий донині тип економічних відносин власності – власність без відповідального ефективного власника [2, с. 128].

Не відбулося відокремлення влади від бізнесу, а навпаки – їх зв'язок лише зміцнів**. Весь великий бізнес практично “злився” з центральними та місцевими органами державного управління – сформувались олігархічні клани, що постійно конкурують між собою за сфери впливу. Їх представники перетворилися на неофеодалів на територіях своєї господарської діяльності. По суті, у цей період утворилася непередбачена на початку перетворень інституційна пастка олігархізму – неефективна самопідтримувана стійка інституційна рівновага, яка, за визначенням дослідників, стала узагальненим підсумком “переходу від плану до клану” [9, с. 1]. Ця пастка, маючи властивості QWERTY-ефекту, спричинила лавиноподібну реакцію подальшого виникнення й розвитку не ефективних для всього суспільства економічних, соціальних і політичних інститутів, екстрактивних (за термінологією Д. Асемоглу і Дж. Робінсона [10, с. 92–97]) за своєю суттю, тобто спрямованих на закріплення домінування олігархії та її надзбагачення.

У політичній площині це проявилось, насамперед, у виродженні привнесеного до України у 1990-х роках демократичного інституту формування державної влади на основі всенародних виборів. З утвердженням олігархії країна перетворилася на “фасадну демократію”, коли зовнішні ознаки демократичного формування влади формально присутні, проте реального двостороннього зв'язку між обраною владою і громадянами, а також залежності першої від останніх немає. У нашій країні держава як форма організації політичної влади повністю автономізувалася від суспільства, а народ, номінально залишаючись за Конституцією України єдиним джерелом формування влади, не отримав механізму формалізації, унормування і задоволення своїх інтересів через її вибори. Створення цього механізму з самого початку “випало” з переліку інституційних реформ і досі не ставиться на порядок денний. Формально обрана народом влада виявляється йому непідзвітною і непідконтрольною. В останні півтора десятиріччя вона де-

---

* За перші 10 років приватизаційної кампанії (1994–2003 рр.), коли відбувся наймасовіший розпродаж держмайна, сформувались нинішні олігархічні клани і приватна власність почала переважати в економіці, бюджет країни отримав лише 6 млрд. грн. (1 млрд. дол.) [3, с. 3]. Досить показовим прикладом приватизації за безцінь є продаж у 2011–2012 рр. державних пакетів акцій 6 провідних енергетичних компаній України холдингу “СКМ” за ціною, яка лише втричі перевищувала вартість лондонської квартири його власника (Приватизация от Рината: энергетика страны по цене трех лондонских квартир // Інформагентство “Уніан”. – Новини від 4 серпня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.net/energetics/947378-privatizatsiya-ot-rinata-energetika-stranyi-po-tsene-treh-londonskih-kvartir.html>).

** Красномовним підтвердженням цього є той факт, що Україна у 2016 р. посіла 5-те місце у рейтингу країн за Індексом кланового капіталізму (“The crony capitalism index”), який складається виданням “The Economist”. За його розрахунками, розмір статків олігархів, прямо пов'язаних з державною владою, становив близько 7% ВВП (Comparing crony capitalism around the world // The Economist. – 2016. – May 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economist.com/node/21698237>).

факто формується шляхом або так званого "олігархічного консенсусу" (неформального договору між кланами про розподіл сфер впливу), або олігархічних воєн (за нові сфери впливу, з приводу захисту або відвоювання старих його сфер, отримання привілеїв тощо).

За таких обставин економічна і соціальна політика держави стала втіленням лише інтересів олігархічних бізнес-груп *. Як правило, з організаційно-правової точки зору, вони являють собою або холдинги з числа компаній, об'єднаних за галузевою та/чи регіональною ознаками, або неформальні, юридично неоформлені об'єднання підприємств, які належать одному або декільком власникам. Відповідно, їх структури вибудовано з огляду на домовленості про розподіл сфер регіонального та економічного впливу. Практично кожна група має у своєму складі як фінансові установи для акумуляції ресурсів, так і медійні компанії для формування й контролю громадської думки, PR-підтримки своїх власників, дискредитації опонентів і конкурентів. Для "входження" у владу та отримання потрібних законодавчих рішень кожна група прямо або непрямо причетна до створення й фінансування політичних партій і проектів. Топ-менеджмент груп "делегується" на вищі керівні посади в органах законодавчої та виконавчої влади, судової та правоохоронної систем. Особливо цінними активами у складі таких холдингів стали компанії, що працюють у сферах природних монополій і виявилися невичерпним джерелом надзбагачення олігархії в умовах встановленого нею контролю над рішеннями держави щодо регулювання цих сфер.

Інститут власності: феноменологія деформацій та приватизація держави

За підсумками трансформацій інститут власності в Україні серйозно деформувався. Як наслідок, з'явилися такі тісно пов'язані між собою феномени, як "неефективний власник", нелегітимна власність, "розмиті" та незахищені права власності **, "тінізація" власності.

Неефективним власник виявився, насамперед, з позицій суспільної корисності, а не отриманих ним фінансових результатів та особистої вигоди. Слід мати на увазі, що він розпоряджається власністю настільки ефективно, наскільки це дозволяє йому задовольнити свої потреби на фоні існуючих економічних та інституційних умов господарювання у країні. Вплив держави на формування цих умов

* Серед найбільш потужних і впливових груп, які діють в Україні, можна назвати такі: група "СКМ" (сфери інтересів – металургія, енергетика, машинобудування, зв'язок, телекомунікації, транспорт, логістика, мас-медіа); "Group DF" (відповідно, енергетика, хімічна промисловість, виробництво титану, нерухомість, мас-медіа); група "Приват" (фінансова сфера, нафто- і газовидобування, металургія, машинобудування, авіаперевезення, мас-медіа); "СМАРТ-Холдинг" (металургія, суднобудування, сільське господарство); група "Укрпромінвест" (кондитерська промисловість, агровиробництво, автомобілебудування, суднобудування, мас-медіа); корпорація "ІСД" (металургія); група "Інтерпайп" (машинобудування, трубна промисловість, банківські послуги, мас-медіа); група "Енергетичний стандарт" (енергетика, машинобудування, суднобудування, нерухомість, транспорт); "Кернел" (агровиробництво); "Миронівський хлібопродукт" (агровиробництво).

** Режим "розмитий" власності слід розглядати як невизначеність і нечіткість прав суб'єктів господарювання і населення, непрозорість в ухваленні державних рішень, "ручне" керування державними ресурсами, недостатню економічну і правову обґрунтованість претензій, з одного боку, держави і окремих суб'єктів на частину доходів і власність інших суб'єктів, а з іншого – суб'єктів на отримання державної влади, ресурсів, привілеїв тощо. Питання специфікації та "розмивання" прав власності у теоретичному ключі глибоко висвітлено в [11].

дозволяє наблизити діяльність власника до потреб суспільства і говорити про ефективне розпорядження власністю з точки зору останнього, проте виключно тоді, коли суспільство може контролювати державу (в іншому разі це може відбутися лише за випадкового збігу обставин). Тому проблема створення у країні ефективного власника є, насамперед, проблемою держави і не може бути розв'язана лише зміною форм власності. В Україні роль власності в такому контексті не розглядається, а умови господарювання вибудовуються виходячи з потреб олігархічного бізнесу, а не суспільства.

Феномен неефективного власника проявився в Україні в різних формах. Серед них – поширення процесів постійного перерозподілу власності у 1990-ті роки, коли суб'єкти отримували доходи не від виробничої діяльності, а від перепродажу задарма отриманих державних активів або ж (що ще гірше) – від їх продажу на металобрухт для отримання “швидких” грошей. Рентабельність таких операцій на порядки перевищувала рентабельність виробництва у кризових умовах, які склалися в той час. Саме тоді були по-варварському порізані на металобрухт і зникли тисячі унікальних переробних підприємств за повної байдужості (а іноді – і прямого сприяння) держави. При такому перерозподілі відтворювальні процеси в економіці загальмувалися, зношеність основного капіталу досягла критичної межі, тоді як інвестиції відображали лише вкладення коштів у придбання діючих активів, а не в їх створення “з нуля”. До кінця 1990-х років потенціал дохідності від перепродажу власності почав вичерпуватися, проте її перерозподіл, врешті-решт, призвів до появи і розростання олігархічного капіталу.

Неефективними в Україні виявилися чимало власників, які фактично “проїдали” отриману власність, не перепродуючи її та не вкладаючи кошти в її розвиток, повністю ігноруючи взяті на себе інвестиційні, соціальні та інші зобов'язання при приватизації. На макрорівні це явище названо “проїданням” радянського спадку. На жаль, воно триває й досі – обладнання експлуатується до повного фізичного зносу і руйнації, після чого його очікує продаж на металобрухт, з подальшою ліквідацією самого підприємства. Таке “проїдання” є характерним для багатьох приватизованих великих підприємств у промисловості та енергетиці *. За результатами аналізу діяльності понад 700 приватизованих великих і надвеликих промислових підприємств, група науковців на чолі з А. Даниленком дійшла невтішного висновку: “приватизовані підприємства не тільки не демонструють значного покращення результатів діяльності, а здебільшого погіршили

---

* Прикладів можна навести сотні. Показовою у цьому контексті є ситуація із Запорізьким алюмінієвим комбінатом. У 2001 р. він був придбаний російською корпорацією “Русал”. За 14 років роботи власники не вклали у модернізацію жодної копійки, фактично розорили підприємство, знищили унікальне виробництво первинного алюмінію в Україні. Підприємство збанкрутіло і зупинилось. У 2015 р. комбінат під тиском трудового колективу було повернуто у державну власність (Запорожский алюминиевый комбинат восстановят и выставят на продажу // Интернет-издание “Сегодня”. – Новости от 13 августа 2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/economics/enews/zaporozhskiy-alyuminievyy-kombinat-vosstanovyat-i-vystavyat-na-prodazhu-640307.html>).

Ще одним красномовним прикладом є ситуація з приватизацією та реприватизацією металургійного комбінату “Криворіжсталь”. У 2004 р. він став власністю вітчизняного консорціуму “Інвестиційно-металургійний союз”, а у 2005 р. був реприватизований на користь індійської металургійної корпорації “Mittal Steel”. Остання відмовилася виконувати взяті на себе інвестиційні, соціальні та екологічні зобов'язання. Колишній “Криворіжсталь”, а нині ПАТ “АрселорМіттал Кривий Ріг” втратив своє містоутворююче значення: кількість працівників на підприємстві скоротилася разуче – з 50 тис. на момент приватизації до 6 тис. нині [12].

їх порівняно з приватизаційним періодом та показниками року приватизації. ... У цілому приватизація не забезпечила очікуваного зростання ефективності підприємств і, більше того, часто-густо супроводжувалася її зниженням. Головне завдання приватизації — привести на підприємства ефективних власників — вирішене не було" [13, с. 417, 419].

Режим функціонування власності в Україні лише стимулює власника до її "проїдання" і перепродажу. Він наближається до нормативного режиму вільного доступу *, коли формально (де-юре) власник є, проте його права власності "розмиті" та незахищені, що дозволяє зазіхати на неї стороннім суб'єктам — бізнес-конкурентам, державній бюрократії, криміналітету. За таких умов інвестиції у розвиток втрачають сенс, оскільки виникає велика невизначеність щодо претендентів на майбутні доходи від них. Водночас формування режиму виключного доступу до ресурсів (виключних/повних прав власності) є надто проблематичним за умов олігархізації.

На перший погляд, ні в кого не може виникнути сумнівів, що для забезпечення стійкого і тривалого економічного розвитку потрібна ефективна система (інститут) захисту прав власності. Щоб ця система виникла, повинні існувати агенти, яким вона не тільки потрібна, але й які мають економічні та політичні можливості для її створення. На початку реформ припускалося, що в першу чергу слід створити самих агентів шляхом передання власності у приватні руки, а вже потім з їх боку виникне попит на відповідні інститути [15, с. 1–2]. Проте це припущення не спрацювало, оскільки виявилось, що на їх формування істотно впливає наявна майнова і політична нерівність. Олігархія, сконцентрувавши у себе значну частину багатства країни і здобувши політичну владу, діяла у протилежному напрямі. З одного боку, вона не створила універсальну (однаково прийнятну для усіх суб'єктів), законодавчо формалізовану систему захисту прав власності, підмінивши її індивідуальним, ситуативним, нерідко неформальним, адміністративним, судовим і силовим (з використанням державних силових відомств і приватних охоронних структур) захистом. З іншого боку, олігархія почала створювати інститути, спрямовані на перерозподіл ресурсів і доходів країни на свою користь шляхом "розмивання" прав власності інших суб'єктів і населення, винайдення нових джерел рентних доходів, не пов'язаних з інноваційною діяльністю і впровадженням нових технологій (технологічною рентою) **.

В Україні олігархічні клани — як провладні, так і опозиційні — взагалі не виявили попиту на формування інститутів повного захисту прав власності. Як слушно зауважив Дж. Стігліц, їх вимоги, що стосуються верховенства закону, лунають лише тоді, коли слабшає їх зв'язок з владою, і припиняються одразу після його зміцнення [16, с. 199–200]. Як підкреслюють Д. Асемоглу і Дж. Робінсон, при цьому виникає ефект "порочного кола" [10, с. 404–406], при якому зміна кланів при владі не змінює ситуацію в цілому, оскільки усі вони використовують владу виключно для зміцнення свого становища і статків. Дослідники зазначають, що олігархія заінтересована у підтриманні слабого захисту влас-

---

* Про "ідеальні" режими функціонування власності детальніше див. у [14, с. 119–121].

** Таке явище характерне для всіх країн, де відзначається концентрація корпоративного капіталу і влади в руках обмеженої кількості сімей. Це створює їм стимули до лобювання власних інтересів на державному рівні, встановлення адміністративних і торговельних бар'єрів для конкурентів, отримання вигідних державних контрактів і привілеїв [15, с. 2–3].

ності у країні, оскільки нерівність, яка виникає при цьому, дозволяє маніпулювати інститутами, що, врешті-решт, спричиняє ще більшу нерівність і ще більшу економічну і політичну владу олігархів [17].

За таких обставин вони повинні вкладати кошти (або інакше – інвестувати) в індивідуальний захист і отримання привілеїв. Ці кошти направляються на корупційний підкуп представників державної влади, судових і правоохоронних органів, створення приватних охоронних компаній, які у нас дедалі більше набирають рис приватних армій. Для економіки країни це має негативні наслідки не тільки з точки зору зростання нерівності у суспільстві та зміцнення олігархії. Економічні агенти, витрачаючи кошти на свій захист, некладають їх у виробничу діяльність. Загроза втратити власність і доходи внаслідок навмисного “розмивання” прав на неї зумовлює деформації у накопиченні капіталу і стримує розвиток виробництва. Нерівність у доходах і неоднакові можливості для доступу до ресурсів істотно загострюють боротьбу за власність, що вже тривалий час спостерігається в Україні та проявляється не тільки у вигляді олігархічних воєн, але й у формі гострих і радикальних протестів – “європейських”, “податкових”, “тарифних” і т. п. “майданів”, коли населення і звичайні підприємці втрачали окремі важливі для них права або, навпаки, їм нав’язувалися нові, неприйнятні норми на користь держави і олігархії.

В умовах відсталої та збиткової (як в Україні) економіки заінтересованість олігархії у ще більшому послабленні захисту прав власності інших суб’єктів зростає, оскільки це дозволяє їй компенсувати за їх рахунок втрати від такої відсталості. Водночас здатність звичайних агентів здійснювати індивідуальний захист ще більше падає. Для економіки така ситуація подібна навіть не до пастки, а до зашморгу, коли відсталість виробництва посилює процеси “розмивання” прав власності та ще більше послаблює можливості для їх захисту, що, у свою чергу, провокує ще більшу відсталість у перспективі. Здавалося б, теоретично рано чи пізно це призведе до виснаження ресурсів як олігархії, так і решти суб’єктів, а також до появи попиту на підвищення загального рівня захисту власності. Проте, як показує К. Сонін, в умовах існування значної економічної нерівності (характерної для України), врешті-решт, встановлюється стійка довгострокова інституційна рівновага, за якої зберігаються і сама ця нерівність, і слабкий захист власності при низьких темпах зростання або при його відсутності взагалі [15, с. 9–10].

У такому випадку рентні доходи, які приносять “швидкі” та “легкі” гроші, стають основою для збагачення олігархії та контрольованої нею державної бюрократії, що наочно підтверджується в Україні. Спектр джерел таких доходів безперервно розширюється. Серед їх основних, найбільш прибуткових видів у нашій країні – такі:

– природна рента – доходи від продажу природних (мінеральних енергетичних і неенергетичних корисних копалин, лісу) ресурсів компаніями олігархів на підставі надання їм державою ексклюзивного формального права на їх видобування і продаж (виключно з подібними компаніями слід пов’язувати поширення практики незаконних вирубки лісу, видобування і продажу вугілля (нелегальні “копанки”) і бурштину, при неформальному адміністративному та силовому захисті такої діяльності з боку корумпованої державної бюрократії та правоохоронних органів);

– монопольна "тарифна" рента – доходи від природних державних і приватних енергетичних, транспортних і комунальних монополій, повністю контрольованих олігархією внаслідок встановлення ними (при офіційному узгодженні з владою) необґрунтованих, надмірно завищених, непрозорих тарифів на відповідну продукцію і послуги;

– "перерозподільна" рента – доходи від постійного переділу власності, отримувані, як правило, провладними, олігархічними кланами, внаслідок незаконного захоплення ("віджиму") чужого бізнесу (як компаній інших олігархів, які перебувають в опозиції до влади, так і звичайних компаній, які продемонстрували свою прибутковість), за активної (формальної та неформальної) адміністративної та силової підтримки такого захоплення з боку державної бюрократії, правоохоронних органів і кримінальних угруповань;

– бюрократична рента – корупційні доходи бюрократії при ухваленні господарських, судових та адміністративних рішень на користь як олігархів, так і інших суб'єктів (які можуть за них заплатити, але тоді, коли це не суперечить інтересам перших) від "продажу" посад в органах державної влади та управління, судової та правоохоронної систем, в установах державного сектору; від постійного ініціювання численних "псевдореформ", з відповідною розробкою під них сумнівних державних програм і виділенням державних коштів, які згодом розподіляються на користь підконтрольного бізнесу;

– земельна рента – доходи олігархії від надмірної, виснажливої експлуатації недооцінених сільськогосподарських земель; латентної неформальної приватизації де-факто таких земель великими агрохолдингами при формальному збереженні мораторію на їх продаж у приватну власність; тіньового продажу комунальних земель суб'єктам бюрократією (за офіційного безплатного передання їх у власність); незаконної зміни категорії земель та їх подальшого тіньового продажу тощо;

– фінансова рента – доходи олігархії від встановлення контролю над розписом і використанням на свою користь видатків держбюджету, від маніпулювання податковим законодавством і запровадження нових податків і зборів*; доходи від державних компаній, підконтрольних олігархії; доходи від тіньових коштів, виведених за кордон; тощо.

Слабкий захист прав власності та явище "неефективного власника" тісно переплітаються з негативним соціокультурним і психологічним сприйняттям великої олігархічної власності більшістю населення України. В даному випадку йдеться про ефект легальної (законної), але нелегітимної власності. Саме ця велика власність в уявленні громадян є матеріалізованим спадком радянської системи. З її функціонуванням більшість населення пов'язує свій колишній втрачений добробут, асоціює негативні процеси економічних трансформацій у країні.

---

* Як приклад можна навести запровадження податку на нерухоме майно, який де-факто сплачуватимуть лише пересічні громадяни, незалежно від їх фінансових можливостей, стану і ринкової вартості майна, умов його отримання власником. Несплата цього податку матиме юридичним наслідком позбавлення громадян такого майна. Немає сумнівів, що воно за безцінь (за вартістю податкового боргу, а не самого майна) передаватиметься у власність компаній, контрольованих олігархією, і бюрократії та стане для них новим джерелом збагачення. Також немає сумнівів, що цей податок було введено в тому числі з міркувань створення додаткових адміністративних можливостей для перерозподілу власності, а не наповнення місцевих бюджетів, як це офіційно декларується.

Згідно з висновками соціологів, нелегітимність стала наслідком несправедливої та нечесної * у сприйнятті населення приватизації великих державних підприємств, подальшого колосального майнового розшарування у суспільстві, поширення в ньому настроїв відносно повернення цієї власності державі **.

Нелегітимність – першоджерело “розмивання” та нестабільності прав власності, спотвореної мотивації економічних агентів і неефективного (для суспільства) розміщення ними ресурсів. Вирішення проблеми нелегітимності лежить у площині переосмислення та переоцінки тих вигід і втрат, які утворилися після зміни форм власності для різних верств населення. З огляду на те, що за підсумками приватизації значна частина суспільства втратила не тільки свій статус у соціальній ієрархії, але й (що більш важливо) свої доходи і матеріальне благополуччя, легітимація власності, як справедливо зауважує О. Аузан, неможлива без розв’язання так званої “проблеми компенсацій” [20]. В Україні питання про подібну компенсацію порушувалося лише на рівні експертів, тоді як до політичних і управлінських рішень справа не доходила, а за умов збереження олігархії при владі ніколи і не дійде, оскільки це призведе до втрати нею свого капіталу. Така ситуація зумовлена тим, що, як правило, легітимація передбачає повернення приватизованого майна державі, його частковий перерозподіл або матеріальну компенсацію на користь тих, хто втратив ***. Тим часом застосовувані при цьому способи є лише формальною спробою вирішити проблему, неформальну по суті [18, с. 29]. Тому їх ефективність є невисокою, особливо тоді, коли, принаймні, один із суб’єктів трикутника “державна – бізнес – суспільство” легітимації не підтримує. В Україні ж становище ускладнюється тим, що всі ці суб’єкти тією чи іншою мірою виявляють заінтересованість у “розмиванні” прав власності та, відповідно, схильні підтримувати режим нелегітимної власності.

Владі це дозволяє уникати відповідальності перед суспільством за свої зобов’язання, підміняти офіційно задекларовані цілі розвитку країни приватними цілями можновладців або наближених до влади осіб, вибудовувати відносини з бізнесом на принципах партикуляризму (правила окремо для кожного), а не універсальності (правила, однакові для всіх). За таких умов значну частину рішень влади наперед персоналізовано, тобто орієнтовано на конкретного суб’єкта – як щодо створення йому спеціальних преференцій, так і щодо можливого його утиску в інтересах “третіх осіб”. Політика влади роздвоюється на формальну офіційну і реальну тіншову, коли її діяльність спрямовується на формування економічної нерівності для реалізації інтересів окремих агентів, які відрізняються від офіційно задекларованих цілей розвитку суспільства в цілому [21, с. 6]. Оскільки режим “розмитих” прав є фундаментом для тіншової політики, то владі немає сенсу обмежувати свою діяльність формальними нормами, що встановлювали б її відповідальність, прозорість, критерії формування рішень тощо.

---

* Як зазначає Р. Капелюшников, санкцію легітимності найчастіше отримують події, процеси та інститути, що не суперечать усталеним у суспільстві уявленням про “чесну гру”, а коли “нечесність” того, що відбувається, сягає певної критичної межі, легітимність “розсипається”, і забезпечити її не вдається навіть аргументами про ефективність перетворень [18, с. 9].

** За даними Інституту соціології НАН України, у 2006 р. 67,5% опитаних громадян негативно ставилися до передання великих підприємств у приватну власність, а 58,2% – вважали за доцільне повернути їх державі [19, с. 125]. У 2014 р. ситуація кардинально не змінилася, хоча частка негативних відповідей знизилася до 54,7% [7, с. 1].

*** Про способи легітимації власності детальніше див. у [18, с. 28].

Тіньова політика на фоні зміцнення олігархії зумовила виникнення в Україні такого соціально-деструктивного феномену, як приватизація держави. Наслідками стали відмова від створення суспільних благ через кодифіковані та специфіковані правила економічного розвитку; поява якісно нових, ніким не обмежених можливостей для використання державної влади як інструменту передування і домінування на ринку, закріплення сфер впливу, усунення конкурентів не економічними, а адміністративними та силовими методами; контролю над усіма матеріальними і грошовими потоками країни з їх спрямуванням на обслуговування приватних інтересів окремих осіб без узаконеного нормативного права на такі дії. Саме тому найбільш жаданим і цінним для олігархічного бізнесу активом в Україні стала державна влада. Саме тому в Україні, порівняно з усіма пострадянськими державами, найвищий рівень політичної боротьби за неї. Ця боротьба приховує виключно економічні інтереси олігархії, часто-густо переростаючи у відкрите (а сьогодні, з великою ймовірністю можна говорити, у воєнне) протистояння політичних опонентів і підтримання відцентрових сепаратистських настроїв. У даному ключі події на Сході України, а також вимоги відносно надання окремим районам Донецької та Луганської областей спеціального статусу, що лунають з боку олігархічних кланів, які втратили владу, але підтримуються зовнішнім агресором, слід розглядати виключно як форму боротьби за втрачені привілеї, якими вони володіли, маючи у своєму розпорядженні державу. На превеликий жаль, ці вимоги дістали політичне відображення у сумнозвісних "Мінських домовленостях", що лише сприятиме отриманню кланами ще більших привілеїв і слугуватиме приводом для розпалювання олігархічних воєн у майбутньому.

На цьому фоні дещо суперечливий і неоднозначний вигляд має так звана "політика дерегуляції бізнесу", яку активно "просуває" уряд в останні роки. З одного боку, вона офіційно подається як потужний засіб стимулювання економічної активності суб'єктів і боротьби з корупцією. Проте існує й інший бік, на який практично не звертають уваги. Тому логічно виникає запитання: для чого, для кого і які наслідки для суспільства може мати дерегуляція за умов нинішніх "розмитих" прав власності та надзвичайно низького рівня їх захисту?

Дерегуляція, яку ще ототожнюють з лібералізацією, за великим рахунком, — це не що інше, як "розмивання" прав власності. Сьогодні держава відмовляється від частини своїх регуляторних функцій, скасовує частину формальних норм, які регулюють відносини суб'єктів бізнесу з державою, між собою, з працівниками, з населенням. При цьому активно формується громадська думка про необхідність скасування як нібито застарілих Господарського та Цивільного кодексів України, а також істотної лібералізації Трудового кодексу України. Проте таке скасування чомусь ніяк не відображається на економічному пожеввленні, а навпаки — економіка і виробництво продовжують деградувати, корупція не зменшується, безробіття зростає, криміногенна ситуація загострюється.

Варто зауважити, що зв'язок між дерегуляцією і зростанням зовсім не такий прямий і сильний, як припускають її ідеологи. Зокрема, Дж. Стігліц ще у 2000 р. на прикладі ринку капіталу показав, що лібералізація (в нашому випадку — дерегуляція. — *Ю.В.К.*) далеко не завжди стимулює зростання, а більшою мірою призводить до нестабільності та хаосу [22]. Його висновки повністю підтвердились у 2008–2009 рр., коли у світі розгорнулася фінансова криза, зумовлена, як потім

стало зрозуміло, саме значною лібералізацією світового фінансового ринку у попереднє десятиріччя, після чого західними урядами було взято курс на посилення регулювання (дерегуляцію) цього ринку. В Україні як приклад кінцевих наслідків дерегуляції для економіки з великою ймовірністю можна назвати ситуацію з незаконним видобуванням бурштину. Ця сфера до останнього часу практично не регулювалася державою, тобто була повністю дерегульованою. В ній склалися свої неформальні криміналізовані відносини між суб'єктами видобування, з одного боку, а також представниками влади і правоохоронних органів, кримінальними угрупованнями, які всі разом “покривали” (“кришували”) це видобування, з іншого. Крім значних втрат для бюджету країни і незаконного тіншового надзбагачення бюрократії та окремих ділків, видобування цього каменю спричинило катастрофічні екологічні наслідки.

Ще одним, не менш красномовним, негативним прикладом дерегуляції та “розмивання” прав власності, який заслуговує на окрему увагу, є ухвалення протягом останніх 5 років законодавчих змін до правил державної реєстрації суб'єктів господарювання *. Ці зміни, як визнав Міністр юстиції України П. Петренко, на фоні традиційної офіційної риторики про необхідність спрощення умов ведення бізнесу у країні, де-факто було прийнято для істотного розширення можливостей його захоплення сторонніми особами та шахрайства з власністю суб'єктів **. Інакше кажучи, держава у завуальованій формі фактично узаконила рейдерство. Було введено спрощену процедуру державної реєстрації юридичної особи і внесення змін до її установчих документів і реєстраційних даних, а також надано право нотаріусам на реєстраційну діяльність. У такий спосіб було скасовано державну монополію у цій сфері та розширено поле для діяльності так званих “чорних реєстраторів” і “чорних нотаріусів”. Користуючись законодавчими прогалинами і неточностями, діючи у змові з рейдерськими групами, вони дістали можливість безперешкодного внесення змін до складу власників і керівництва підприємств у відповідному державному реєстрі ***. Тільки у 2015 р. завдяки цим “новаціям” відбулося близько 3 тис. рейдерських захоплень підприємств, і лише 300 з них вдалося повернути попереднім власникам. У цьому зв'язку, очевидно, не потребує доведення теза про те, що рейдери, отримавши від держави “сприятливі” умови для своєї діяльності та діючи під покровительством і захистом її високопоставлених представників, є лише одним з інструментів влади у перерозподілі власності на користь олігархічних кланів. Також можна погодитися з невтішним, хоча дещо категоричним, висновком І. Руценка про те, що в Україні відбувся перехід від кримінального суспільства, яке виникло у 1990-ті роки, до кримінальної держави сьогодні [6].

Скасування або ж відсутність (як у випадку з бурштином) формальних норм завжди спричиняють появу неформальних, причому далеко не завжди взаємови-

---

* Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV (в редакції Закону України від 26.11.2015 р. № 835-VIII); Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (в редакції Закону України від 26.11.2015 р. № 834-VIII).

** Інтерв'ю Міністра юстиції України П. Петренка у телевізійній програмі “Факти-ICTV” від 27 липня 2016 р. (доступно для перегляду з офіційного сайту Міністерства юстиції України, а також на сторінці телеканалу “ICTV” на відеопорталі “YouTube”).

*** Більш детально про схеми рейдерських захоплень на основі законодавчих нововведень див. у [23].

гідних для всіх суб'єктів. У даному випадку при формуванні неформальних правил і розв'язанні неминучих конфліктів між суб'єктами спрацьовуватиме відомий принцип права сили, а не сили права. Тому, за умов "розмитості" та незахищеної власності, майнової нерівності та концентрації капіталу в руках олігархії, проголошена у країні дерегуляція найбільшу вигоду принесе саме останній, оскільки відкриє нові можливості для її збагачення за рахунок не розвитку виробництва, а посилення перерозподільних процесів. Бюрократія також не залишиться у програді, оскільки, врешті-решт, за відсутності можливостей для розв'язання суперечок між суб'єктами на основі виникнення внаслідок дерегуляції неформальних норм останні на корупційній основі звертатимуться до неї як до арбітра за винайденням формальних партикулярних рішень.

У відносинах влади і бізнесу в Україні за умов "розмитості" та незахищеної власності приватизація держави — не єдина модель їх взаємодії. Як зазначалося, такі відносини є характерними лише для олігархічного капіталу і влади. З малим і середнім бізнесом, а також з великим бізнесом, не представленим у владі (хоча це рідкість для України), влада вибудовує свої відносини на основі моделі патронажу ("кришування" свого бізнесу), "придушення" (використання неекономічних адміністративних і силових засобів усунення конкурентів "провладного" бізнесу), ренти ("відкатів", "відкупних" від бізнесу за потрібні йому господарські рішення і можливість перебувати "в тіні"), партнерства (компромісу між владою та бізнесом) [21, с. 9].

Перші чотири моделі є неформальними, але повністю імплементаваними в Україні формами взаємодії. Остання, хоча й проголошується офіційно і закріплена законодавчо, все ж на практиці залишається декларацією. Ці моделі ієрархічно взаємозв'язані. Верхівкою ієрархії слугує модель приватизованої держави, завдяки якій олігархія використовує інші моделі як засоби альтернативного позаекономічного отримання надходів в умовах деградованої економіки. Тому закономірними є відсутність прогресивних інституційних і соціально-економічних зрушень і перманентний, тотальний, волюнтаристський адміністративно-силовий перерозподіл власності у країні.

Приватизація держави унеможливила створення ефективного власника. Провладний олігархічний бізнес коштом і адміністративними засобами держави задовольняє переважно власні інтереси, далекі від інтересів суспільства. Проблеми суспільства вирішуються на тому мінімально необхідному рівні, який дозволяє забезпечити діяльність олігархії від загрозливих соціальних конфліктів, хоча це, як засвідчили непоодинокі масові протестні виступи населення, далеко не завжди вдається.

"Розмиті" права власності, розпливчасті або взагалі відсутні законодавчі норми дозволяють владі не зважати на критерії суспільної ефективності в ухваленні державних рішень, а формувати їх з огляду на запити олігархії, віддаючи їй на відкуп контроль над процесами формування державних фінансів, а також розпорядження ними та всім національним багатством країни. Прикладів тому чимало. Це і "вичавлювання" із суб'єктів господарювання і населення ресурсів через встановлення надмірного, не порівнянного з їх економічними можливостями, податкового навантаження — при тому, що весь олігархічний бізнес працює за офшорними схемами. Це і економічно необгрунтоване і непрозоре ("кулуарне") надання провладному бізнесу привілеїв і пільг, регулярне законодавче спи-

---

сання йому різних боргів перед державою, погашення його кредиторської заборгованості за рахунок держави, приватизація державних об'єктів на умовах, виписаних і прийнятних лише для олігархії, надання ліцензій на видобування корисних копалин виключно “своїм” компаніям, здійснення державних закупівель виключно у “своїх” компаній (як засвідчила практика, навіть славнозвісна система “ProZorro” тут безсила), “ручний” розподіл бюджетних ресурсів без урахування норм забезпечення суб'єктів бюджетної сфери, фінансування різноманітних сумнівних програм тощо. Усе це доводить, що проблема м'яких бюджетних обмежень, яка гостро стояла в радянській економіці та, за задумом реформаторів, мала бути розв'язана шляхом відмови від державної власності, так і залишилася невирішеною. Це пояснює, чому після приватизації, як згадувалося, переважна частина великих і надвеликих підприємств у промисловості залишилися неефективними.

“Розмиті” права власності – основа тіньової економіки: чим вищим є рівень “розмивання”, тим вищим є ступінь тінізації, і навпаки. В Україні половина економіки тривалий час перебуває “в тіні”. При цьому, як звертають увагу експерти, поширення тінізації є наслідком слабкості інститутів держави *, а приватизована держава сама великою мірою заінтересована в існуванні тіньового сектору. Можна погодитися, що порівняно з легальною економікою, де чітко визначено права власності, по-перше, тіньова економіка дозволяє державній бюрократії отримувати додаткові, на порядок вищі від легальних, неофіційні доходи з тіньового бізнесу, а по-друге, тіньові доходи бюрократії (що більш важливо) є джерелом її самозбереження в умовах економічної та політичної турбулентності шляхом вибудовування корупційних мереж і пірамід усередині владної ієрархії [21, с. 10–14].

Вітчизняний бізнес також заінтересований у підтриманні режиму “розмитих” прав і тінізації своєї діяльності. Причина цього, як вказувалося, полягає в отриманні індивідуальних привілеїв. Проте є й інші фактори, серед яких варто відзначити, принаймні, два. Перший з них зумовлений тим, що у такий спосіб весь бізнес (а не його окремі провладні представники) збільшує свою дохідність, не сплачуючи податків завдяки підкупу представників фіскальних органів. Це вигідно бізнесу, але можна припустити, що держава свідомо встановлює непосильне для суб'єктів податкове навантаження на фоні “розмитих” прав власності (в даному контексті це відсутність правових механізмів його оскарження) для створення собі джерел неофіційних доходів. Другий фактор пов'язаний з тим, що у такий спосіб вітчизняні виробники, отримуючи більші доходи, а отже – більшу стійкість, реагують на конкурентний тиск іноземних компаній на внутрішньому ринку, намагаючись компенсувати недоліки своєї технологічної та організаційної відсталості на фоні серйозних ресурсних обмежень. Також, з огляду на згадані моделі взаємодії держави й бізнесу, з великою ймовірністю можна припускати, що держава у рамках так званої “дерегуляції” лише сприяє поширенню тіньової діяльності суб'єктів, обмежуючи або скасовуючи контроль за ними.

Населення найбільше потерпає від “розмивання” прав власності у країні, особливо щодо соціальних, економічних, трудових прав. Варто зазначити, що практично всі так звані “реформи”, що проводилися в Україні впродовж остан-

---

* Основні причини тінізації економіки України висвітлено у [3; 24].

ньої чверті століття, було спрямовано на обмеження або позбавлення прав пересічних громадян, які через це виявилися практично беззахисними перед свавіллям державної бюрократії та роботодавців. Населення спочатку де-факто, а згодом і де-юре втратило права на гідне медичне, соціальне, пенсійне та житлове забезпечення, на гарантоване робоче місце з гідними умовами праці та оплатою, на якісну освіту тощо. Контрольована олігархією держава, як ніколи, близька до узаконювання трудового безправ'я, фактично "трудового рабства" найманих працівників на зразок того, яке сформувалось у тіншовому секторі економіки *. Усе це лицемірно подається як прагнення до європейських цінностей і стандартів життя, причому ігнорується та обставина, що формування соціальної держави західного зразка, яке було розпочато у 30-ті роки минулого століття, відбувалось у напрямі якнайповнішого забезпечення цих прав громадян західними урядами, а не навпаки — їх позбавлення, як у нас. Саме їх дотримання і захист створили на Заході поживне середовище для зростання добробуту населення і розвитку економіки на інноваційній основі.

В Україні все, що стосується забезпечення й захисту прав громадян, владою однозначно подається як шкідливий популізм, а позбавлення їх прав — як важливі та ефективні реформи. Із західного досвіду стає очевидним, що результати таких "реформ" в Україні будуть далекими від декларованої мети — створення соціальної держави. Це вже призвело до формування відверто негативних суспільних настроїв. За даними Інституту соціології НАН України, у 2014 р. відчували свою безпорадність перед свавіллям влади 17% громадян, втратили соціальний оптимізм і надію на те, що ситуація у країні зміниться на краще, — відповідно, 27%, зневірилися у людях, стикаючись з підлістю і зрадництвом, — 18% [7, с. 45]. Реальні інструменти і механізми захисту прав громадян в Україні відсутні, більше того — держава не ставить собі за мету їх створення. Тому 56% українців вважають, що нічого не зможуть зробити у випадку ухвалення державою рішень, які ущемляють їхні законні права та інтереси, а 5,5% громадян готові до радикальних дій (захоплення будівель державних установ (3,1%), створення не залежних від Президента та Уряду збройних формувань (2,4%)), тобто потенціал "палаючих шин" і "коктейлів Молотова" для захисту населенням своїх прав себе не вичерпав [7, с. 12, 13]. Звідси — колосальна недовіра до інститутів держави: Президенту України цілком довіряють лише 5,4% громадян, Верховній Раді України — 0,9%, Уряду України — 1,8% [7, с. 23].

Приватизація держави олігархією, автономізація влади у відношенні до пересічних громадян, нівелювання їхніх прав зумовили явище відторгнення суспільством офіційної держави і дали поштовх формуванню в окремих регіонах України (на Хмельниччині, Тернопільщині, Львівщині) нового феномену — народної еко-

---

* Проектом нового Трудового кодексу України (реєстраційний № 1658), який у листопаді 2015 р. ухвалений Верховною Радою України у першому читанні та офіційно подається як акт дерегуляції та покращення умов для ведення бізнесу, передбачено: скасування нормованого робочого дня; можливість безоплатного розширення трудових обов'язків; спрощення процедури звільнення; розширення списку причин для звільнення працівника без погодження з профспілкою; нівелювання ролі трудових колективів і профспілок у захисті інтересів працівників; розширення можливостей для застосування дискримінаційних строкових відносин на основі трудових угод; залучення (фактично — примушення) працівника до понаднормових робіт і робіт у вихідні без згоди профспілки; встановлення контролю над працівником технічними засобами; звільнення без обмежень неповнолітніх; залучення до роботи у нічний час жінок, які мають дітей віком до 3 років, і неповнолітніх; тощо.

номіки і народних підприємств. Вони не реєструються у державних органах, не отримують державних ліцензій і дозволів, не сплачують державі податків, замінюючи їх на незначні внески до фонду громади, на території якої вони працюють і яка видає їм “дозволи” на роботу. При цьому законність своєї діяльності такі підприємства обґрунтовують ст. 5 Конституції України та законодавством про місцеве самоврядування і територіальні громади [25].

Тим часом, незважаючи на всі ці “відхилення”, населення також має певні вигоди від режиму “розмитих” прав і тіньової економіки. Працюючи “в тіні”, воно левову частку своїх доходів не декларує, а отримує від роботодавця “у конвертах” (за даними ДФС, станом на серпень 2016 р., таких роботодавців налічувалося понад 60%). Суб’єкт тіньової діяльності офіційно виплачує своїм працівникам лише законодавчо встановлену мінімальну заробітну плату, тоді як незадекларована оплата їхньої праці перевищує задекларовану в середньому у 3–5 і більше разів. Тому приховані доходи є привабливими для населення: вони дозволяють зберігати “температуру” соціального невдоволення громадян на рівні, який не виливається у перманентний гострий соціальний конфлікт з руйнівними наслідками для країни; підтримувати споживання у періоди циклічних спадів виробництва, виступаючи стимулом до виходу з рецесії; жити не за офіційними статками на фоні офіційної бідності; тощо. Сама держава дивиться на проблему приховування громадянами своїх доходів “крізь пальці”. Це дозволяє їй особливо не витратитися на підтримання передбачених законом соціальних гарантій, а “зкономлені” за цими статтями кошти використовувати на задоволення приватних інтересів влади.

Висновки

Реформування інституту власності – “демократизація” versus “олігархізація”

Очевидно, що існуючий режим функціонування власності на фоні структурно-технологічної відсталості економіки орієнтовано лише на задоволення коротко-строчкових інтересів суб’єктів, проте він є категорично не прийнятним з позицій створення можливостей для подолання цієї відсталості у довгостроковій перспективі. Без змін у відносинах власності та подолання явища олігархії традиційні заходи економічної політики для стимулювання розвитку будуть неефективними. Наприклад, у виборі моделей промислової політики складається патова ситуація. З одного боку, “жорстка” політика не знімає, а навпаки – загострює, проблему м’яких бюджетних обмежень, оскільки створює непродуктивні (не спрямовані на розвиток) привілеї виключно для олігархії, а застосовувані при цьому інструменти лише консервують відсталість виробництва. З іншого боку, “м’яка” ліберальна політика в умовах “розмитих” і незахищених прав власності, розпливчастості або відсутності формальних правил взаємодії суб’єктів призводитиме до зворотного ефекту – посилення економічної нерівності та перерозподільних процесів на користь олігархії, застосування нею права сили в політиці та економіці, зростання попиту суб’єктів на партикулярні рішення влади.

Приватизована держава створює ряд загроз як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Серед внутрішніх загроз – перманентна гостра політична, економічна, а тепер (як стало зрозуміло) і воєнна боротьба олігархічних кланів за право власності на цю державу, а серед зовнішніх – неконтрольоване проникнення на внутрішній ринок іноземних ТНК, по суті – іноземної олігархії. Не слід тішити

себе ілюзіями, що таке проникнення є благом для України. І вітчизняна практика, і досвід країн, які розвиваються, з подібними до України інституційними умовами продемонстрували переважно негативні наслідки діяльності іноземних ТНК для їх економік [26; 27]. У даному контексті важливо наголосити, що такі наслідки визначаються саме інституційними умовами, зокрема — здатністю держави спрямовувати діяльність цих компаній у потрібне для країни русло і ставити їх в однакові умови з внутрішніми суб'єктами. Модель приватизованої держави ідеально підходить для нав'язування іноземними ТНК інститутів, вигідних для себе, але не прийнятних для суспільства у країні. А з огляду на значно більший фінансовий потенціал іноземної олігархії порівняно з вітчизняною, загроза реприватизації держави на користь першої з них є надто високою і реалістичною *. В такому випадку про структурно-технологічну модернізацію національної економіки і промисловості в інтересах суспільства можна забути. Для іноземних ТНК привабливими в Україні є лише аграрна сфера як основна **, транспортна (зокрема, портова і залізнична) інфраструктура як допоміжна для безперешкодного вивезення аграрної сировини на світові ринки, ІТ-сектор як об'єкт аутсорсингу для іноземних ІТ-компаній.

Реформування відносин власності для забезпечення ефективних структурних змін і модернізації виробництва в інтересах суспільства, а не олігархії, не повинне ототожнюватися виключно з остаточною приватизацією залишків державного майна. Слід пам'ятати, що приватизація повинна розглядатися лише як один з інструментів, а не як мета економічної політики у питаннях підвищення ефективності власності. Сучасною теорією і практикою доведено, що не існує універсально прийнятної форми власності, яка б завжди і незалежно від конкретно-історичних умов перевершувала за ефективністю інші її форми в будь-якій країні чи сфері економіки [28, с. 7–8]. За певних "рафінованих", ідеальних інституційних умов у країні ***, окреслених Дж. Стігліцом і Д. Сапінгтоном у "фундаментальній" теоремі приватизації ("теоремі байдужості") [29], вибір на користь приватизації або націоналізації, державного чи приватного підприємництва є далеко не очевидним, а тому однозначно і категорично говорити про необхідність приватизації підстав немає. Якщо більшість з цих умов відсутні або не діють повною мірою, то наслідки приватизації, як засвідчила українська дійсність, будуть негативними, а при існуванні приватизованої олігархією держави їх створення і підтримання унеможливлюються, приватна власність прирікається на перманентну неефективність, насамперед, суспільну.

Приєднуючись до позиції В. Полтеровича, зазначимо, що вирішення структурних проблем виробництва та його модернізація можуть бути забезпечені шля-

---

* Подібна ситуація спостерігається у більшості африканських і південноамериканських країн, а також в окремих постсоціалістичних країнах — членах ЄС, де виробництво практично повністю перейшло у власність іноземних ТНК з розвинутих країн, а уряди втратили можливість самостійно визначати напрями своєї економічної та соціальної політики.

** Можна припустити, що саме через це міжнародні інститути, з якими активно співпрацює Уряд України, наполегливо нав'язують нам необхідність якнайшвидшого зняття заборони на приватизацію земель сільськогосподарського призначення.

*** Такими умовами є "прихильна" держава, що максимізує суспільний добробут; конкуренція на ринку та дійові механізми її захисту; відсутність негативних екстерналій; повний доступ виробників до інформації (симетрична інформація); відсутність ризиків господарської діяльності; повнота контрактів; повні специфікації і захист прав власності законом, правоохоронними та судовими органами; неможливість у рамках політичної системи отримання особистої вигоди політиками та бюрократією від ухвалених ними державних рішень [28, с. 39].

хом формування раціонального співвідношення державної та приватної форм власності, без применшення ролі першої та ідеалізації ролі другої у цих процесах [30, с. 58]. Великі державні підприємства (насамперед, державні холдинги і виробничі об'єднання *) слід використати як “агентів” модернізації, ключових суб'єктів формування технологічних платформ за пріоритетними напрямками розвитку, ініціаторів та основних виконавців великих галузевих і міжгалузевих проектів **. Причому пріоритетами для державної підтримки мають виступати саме конкретні проекти з визначеною ефективністю, а не галузі як такі, безвідносно до проектної прив'язки. Приватна власність має домінувати у сфері малого й середнього бізнесу.

В Україні державні підприємства слід використовувати для подолання “провалів” ринку (в тому числі в інноваційній і соціальній сферах, у сфері природних монополій); отримання потужних позитивних екстернальних ефектів; розвитку й підтримання усіх видів інфраструктури; розбудови високотехнологічних переробних галузей; контролю над “згасаючими” виробництвами і сферами; підтримання інноваційної та інвестиційної активності у відсталих і депресивних регіонах; збільшення доходів бюджету; видобування і раціонального використання природних ресурсів з екологічної точки зору й за принципом справедливості поколінь; забезпечення стабільності у фінансовій сфері; відновлення зруйнованих війною територій на Сході країни. Інакше кажучи, можна стверджувати, що ці підприємства повинні чималою мірою визначати безпеку розвитку країни і суспільства у різних аспектах. За ними доцільно законодавчо закріпити статус стратегічних підприємств, з наданням їм відповідної державної підтримки і особливих умов регулювання їх діяльності відповідно до поставлених перед ними завдань.

Не вдаючись до детального розкриття засад організації державного й корпоративного управління державними компаніями ***, зазначимо, що формування корпоративної структури таких компаній, на наш погляд, має, з одного боку, враховувати необхідність випуску переважно продукції кінцевого споживання і максимального замикання всередині корпорацій технологічних ланцюгів її виготовлення, а з іншого – орієнтуватися на якнайширшу внутрішню міжрегіональну алокацію підприємств, які входять до їх складу. Така алокація стане економічною передумовою для “зв'язування” окремих регіонів між собою, пом'якшуючи гострі для України прояви регіонального сепаратизму, чималою мірою зумовленого істотною економічною відокремленістю регіонів один від одного, включенням значної кількості підприємств (особливо зі Сходу країни) до технологічних ланцюгів іноземних компаній, причому компаній переважно з країни-агресора. Крім того, регіональне розміщення стратегічних підприємств (на-

---

* Йдеться, насамперед, про всі об'єкти “групи Г” і частково “групи В” за класифікацією ст. 5 Закону України “Про приватизацію державного майна” від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ.

** Не варто сприймати подібний підхід з іронією і скепсисом. На жаль, при формуванні державної політики Україні було нав'язано (насамперед, іноземними радниками) шкідливий стереотип про необхідність повної відмови від державної власності та її неістотної ролі в економічному розвитку. На відміну від такої позиції, є чимало праць, які доводять протилежне ([31; 32]; *The rise of state capitalism // The Economist*. – 2012. – January 21st–27th [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economist.com/node/21543160/>).

*** Проблема організації ефективного державного і корпоративного управління на підприємствах державної власності присвячено чимало праць ([30; 33]; *OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises*. – Paris : OECD Publishing, 2005. – 52 p.).

самперед, підприємств ОПК) має враховувати наявну географію зовнішніх військових загроз для країни. Тому вже сьогодні ті підприємства, що перебувають у регіонах з високим рівнем таких загроз, доцільно перемістити до інших, більших безпечних регіонів.

Зрозуміло, що кількісне співвідношення між розміром державного і приватного секторів має визначатися конкретними завданнями розбудови виробництва та інфраструктури. Тому необхідно чітко окреслити цілі державного підприємства, сферу і масштаби його діяльності. "Портфель" державних активів слід регулярно переглядати і в разі необхідності змінювати залежно від списку завдань, які вже вирішені або мають бути вирішеними у перспективі. Під усі підприємства, що підлягатимуть приватизації, треба розробляти проект обґрунтування її доцільності, а також в обов'язковому порядку передбачати можливість повернення у державну власність об'єктів у разі невиконання суб'єктами умов приватизаційного договору. У цьому зв'язку варто змінити підходи до законодавчого встановлення переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації*. На сьогодні відсутні нормативно-методичні акти, які б визначали цей перелік і доцільність присутності у ньому тих чи інших об'єктів. Тому урядовці встановлюють його на свій власний розсуд, чималою мірою керуючись особистою вигодою. Не дивно, що з моменту ухвалення відповідного законодавства у 1999 р. цей перелік лише скорочувався і ніколи не пов'язувався із завданнями розвитку країни.

Переведення великого бізнесу у державну власність дозволить паралельно вирішити іншу важливу проблему — деолігархізувати економіку і політику**. Це пов'язано з тим, що основою для виникнення та існування олігархії є, насамперед, велика власність. Вона має бути деприватизована і повернута державі, причому не вибірково, а повністю, інакше подібний захід перетвориться на її черговий переділ між провладними і опозиційними олігархічними кланами. Уся велика власність має стати надбанням не олігархії, а всього населення країни. Має відбутися, за визначенням А. Гальчинського, її "демократизація", притаманна найрозвинутішим країнам світу, де її власниками формально виступають різноманітні державні суверенні фонди [2, с. 114–124]. Акціями таких фондів володіють більшість громадян цих держав. Після створення подібних фондів в Україні, на наш погляд, право на безумовне володіння їх акціями слід надати усім громадянам країни однаковою мірою***. Крім подолання проблеми олігархізації, це

---

* Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації: Закон України від 07.07.1999 р. № 847-XIV (з наступними змінами).

** Упереджуючи можливу критику і скептицизм опонентів з приводу того, що в нинішній ситуації контрольована олігархією держава ніколи сама не ініціює подібних процесів, підкреслимо, що ми це усвідомлюємо. Не заглиблюючись у розкриття цієї проблеми з огляду на її масштабність, коротко зазначимо: не слід забувати, як звертають увагу Д. Асемоглу і Дж. Робінсон [10], що радикальні інституційні зміни та злам траєкторії інституційного та економічного розвитку завжди відбуваються під впливом певних критичних для суспільства як зовнішніх, так і внутрішніх економічних, соціальних, демографічних, політичних, воєнних і навіть кліматичних обставин. Одні критичні обставини свого часу породили в Україні олігархію і дали поштовх розвиткові екстрактивних економічних і політичних інститутів. Інші критичні обставини, чимало з яких сьогодні вже сформовано самою олігархією, дадуть поштовх деолігархізації та розвиткові інклюзивних інститутів.

*** Свого часу, ще у XIX ст., схожі ідеї висловлював український класик І. Франко, проте вони ніколи не були втілені у нас, що чималою мірою призвело до нинішньої, без перебільшення, економічної та соціальної катастрофи у країні [34].

дозволить зменшити масштаби і загрози майнової нерівності населення, пом'якшити проблему його пенсійного забезпечення.

Логіка подолання деформацій у функціонуванні інституту власності має вибудовуватися за стратегією одночасних цілеспрямованих змін в інституційних та економічних параметрах господарської системи країни, що зумовлено їх взаємним проникненням. З одного боку, без подолання проблемних “вузлів” у вітчизняній економіці – структурних, технологічних, відтворювальних, організаційно-управлінських, соціальних – забезпечити позитивні інституційні зміни не вдасться. З іншого боку, зміни у системі прав власності – як щодо формування прозорого і справедливого доступу суб'єктів до ресурсів (регуляторна, грошово-кредитна, бюджетна політика) та розподілу доходів (податкова політика), так і щодо надійного захисту прав власності та їх чіткої специфікації не тільки для держави, але й для суб'єктів господарювання і, врешті-решт, для пересічних громадян – мають стати невід'ємною складовою стратегії розбудови економіки, чого до останнього часу не відбувалося. Це істотно обмежить можливості для представників влади та бізнесу отримувати “адміністративні”, “рентні” та “рейдерські” доходи, підвищить у суб'єктів господарювання стимули до продуктивної виробничої діяльності, їх заінтересованість у впровадженні інновацій.

З огляду на це, важливими і надскладними завданнями є, по-перше, розроблення механізму трансформації політичних зобов'язань влади, взятих нею на себе перед суспільством, у практичну площину, з передбаченням відповідальності влади за їх невиконання, а по-друге – формування ефективної конституційно і законодавчо формалізованої системи контролю з боку суспільства за діяльністю влади з можливістю її оперативного коригування. Доцільність цього пов'язана з необхідністю ліквідації неформального і формального партикуляризму у відносинах між владою, бізнесом і суспільством, а також мінімізації використання влади бізнесом і бюрократією в особистих цілях.

Взагалі не варто сподіватися, що “розмитий” режим власності та тінізацію господарської діяльності вдасться подолати за короткий час прийняттям якогось одного нормативного акта, який усе відразу врегулює. У цьому контексті варто надзвичайно обережно ставитися до політики дерегуляції, оскільки в умовах невизначеності прав власності вона матиме лише негативні наслідки для економіки і суспільства.

На нашу думку, більш важливо спочатку змінити і закріпити у свідомості усіх громадян, а згодом – відобразити у законодавстві фундаментальний принцип формування самого права як держави, так і суб'єктів господарювання у веденні ними своєї діяльності та відносинах між собою та з громадянами. На сьогодні його можна сформулювати так: “Дозволено все, що не заборонено”. Слідування цьому принципу зумовило виникнення більшості проблем у функціонуванні інституту власності в Україні, оскільки чим більшою є “розмитість”, тим менше норм, які забороняють агентам вживати певних дій, дотримуватися певної поведінки та установлених суспільних цінностей. Наслідком його накладання на “розмиту” систему прав стало зростання невпорядкованості та хаотичності у вітчизняній господарській системі. Це підвищило рівень її асиметричності та витратності, що при гострому дефіциті фінансових ресурсів лише закріплювало негативні тенденції вітчизняного виробництва. Тому можливим є запровадження іншого, протилежного існуючому, принципу: “Дозволено тільки те, що регламентовано” (відповід-

но, усе інше заборонено). У міру "визрівання" господарської системи кількість дозволеного має накопичуватись і регламентуватись. З нашої точки зору, це стане основою для формування заінтересованості усіх суб'єктів — держави, бізнесу і населення — у чіткій специфікації своїх прав власності, їх взаємній узгодженості та несуперечливості. За таких умов питання дерегуляції не виникатиме, а проблема наявних деформацій інституту власності та інституційних пасток поступово нівелюватиметься.

Список використаної літератури

1. Гриценко А. "Українське економічне диво", або Куди ведуть реформи? // Дзеркало тижня. — 2016. — 17–23 червня. — № 22.
2. Гальчинський А. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу. — К. : Українські пропілеї, 2001. — 320 с.
3. Барановський О., Сіденко В. Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні // Національна безпека і оборона. — 2004. — № 2. — С. 2–13.
4. Недоліки механізму приватизації в Україні та їх наслідки // Національна безпека і оборона. — 2004. — № 2. — С. 38–39.
5. Рущенко И. "Криминальная революция" как социетальный фактор // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 194–210.
6. Рущенко И. От "криминальной революции" к "криминальному обществу" // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2014. — № 2. — С. 3–22.
7. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. — Т. 1. — Вип. 1 (15) : Додаток: Таблиці моніторингового опитування "Українське суспільство — 2014". — К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. — 96 с.
8. Бессонова О. Образ будущего России в контексте теории раздаточной экономики // Публичные лекции "Полит.ру". — 2008. — 5 декабря [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.polit.ru/lectures/2008/12/05/bessonova.html>.
9. Libman A. Different paths of the second transition in the post-Soviet world: a political-economic analysis // MPRA Paper. — 2008. — № 11781. — 16 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/11781>.
10. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. — М. : Изд-во АСТ, 2015. — 575 с.
11. Капелюшников Р. Право собственности (очерк современной теории) // Отечественные записки. — 2004. — № 6 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.strana-oz.ru/2004/6/pravo-sobstvennosti-ocherk-sovremennoy-teorii>.
12. Ларцев В. Гнилой привкус образцовой приватизации "Криворожстали" // Интернет-издание "Хвиля". — Новости от 27 марта 2016 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hvylya.net/analytics/economics/gniloy-privkus-obraztsovoy-privatizatsii-krivorozhstali.html>.
13. Даниленко А.І., Зимовець В.В. та ін. Вплив кризи на фінанси реального сектора економіки України та шляхи їх оздоровлення : моногр. ; [за ред. А.І. Даниленка]. — К. : Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2014. — 520 с.
14. Экономические субъекты в постсоветской России (институциональный анализ) : В 3 ч. / Фирмы современной России. — Ч. 2 ; [под ред. Р.М. Нуреева]. — М. : Моск. общ. науч. фонд, 2003. — 349 с.
15. Сонин К. Институциональная теория бесконечного передела // Вопросы экономики. — 2005. — № 7. — С. 1–15.

-
16. *Стиглиц Дж.* Глобализация: тревожные тенденции ; [пер. с англ. Г.Г. Пирогов]. – М. : Национальный общественно-научный фонд, 2003. – 304 с.
17. *Glaeser E., Scheinkman J., Shleifer A.* The Injustice of Inequality // *Journal of Monetary Economics*. – 2003. – Vol. 50. – № 1. – P. 199–222.
18. *Капелюшников Р.* Собственность без легитимности? : препринт WP3/2008/03. – М. : ГУ ВШЭ, 2008. – 40 с.
19. *Резнік В.* Стан соціальної легітимності приватної власності на землю та капітал // *Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг* ; [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 118–128.
20. *Аузан А.* Вертикальный контракт неустойчив // *Отечественные записки*. – 2004. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/2004/6/vertikalnyu-kontrakt-neustoychiv>.
21. *Барсукова С.* Теневая экономика и теневая политика: механизм сращивания : препринт WP4/2006/01. – М. : ГУ ВШЭ, 2006. – 48 с.
22. *Stiglitz J.E.* Capital Market Liberalization, Economic Growth, and Instability // *World Development*. – 2000. – Vol. 28. – № 6. – P. 1075–1086.
23. *Боднарчук С.* Спрощення держреєстрації: боротьба з рейдерством чи допомога в незаконних захопленнях бізнесу? // *Закон і бізнес*. – 2016. – № 32 (1278) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://zib.com.ua/ua/125033-sproschennya_derzhreestracii_borotba_z_reyderstvom_chi_dopom.htm.
24. *Варналій З.С.* та ін. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : моногр. ; [за ред. З.С. Варналія]. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.
25. *Сибирцев А.* Люди вне государства // Информ-портал “Страна”. – Новости от 23 марта 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://strana.ua/articles/istorii/4117-lyudi-vne-gosudarstva.html>.
26. *Перкинс Дж.* Исповедь экономического убийцы. – М. : Pretext, 2005. – 319 с.
27. *Вернер К., Вайс Г.* Черная книга корпораций. – Екатеринбург : Ультра. Культура, 2007. – 416 с.
28. *Радыгин А., Энтов Р.* “Фундаментальная” теорема приватизации: идеология, эволюция, практика // *Экономическая политика*. – 2013. – № 6. – С. 7–45.
29. *Sappington D., Stiglitz J.* Privatization, information and incentives // *Journal of Policy Analysis and Management*. – 1987. – Vol. 6. – Iss. 4. – P. 567–585.
30. *Полтерович В.* Приватизация и рациональная структура собственности. – М. : Ин-т экономики РАН, 2012. – 66 с.
31. *Попов В.* Приватизация в теории и на практике // Экспертный портал “Открытая экономика”. – Новости от 18 февраля 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://opes.ru/1345942.html>.
32. *Musacchio A., Lazzarini S.* Leviathan in Business: Varieties of State Capitalism and their Implications for Economic Performance // *Harvard Business School. Working Paper 12-108*. – 2012. – June 4. – 63 p.
33. *Авдашева С., Долгопятова Т., Пляйнес Х.* Корпоративное управление в АО с государственным участием: российские проблемы в контексте мирового опыта : препринт WP1/2007/01. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 52 с.
34. *Франко І.* Що таке соціалізм? / Іван Франко. Зібрання творів у п’ятдесяти томах : Том 45. Філософські праці. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 44–55.

References

1. Grytsenko A. "Ukrains'ke ekonomichne dyvo", *abo Kudy vedut' reformy?* ["Ukrainian economic wonder", or Where do the reforms lead?]. *Dzerk. Tyzhnya – Week's Mirror*, June 17–23, 2016, No. 22 [in Ukrainian].
2. Gal'chyns'kyi A. *Superechnosti Reform: u Konteksti Tsyvilizatsiinogo Protsesu* [Contradictions of Reforms: in the Context of the Civilizational Process]. Kyiv, Ukr. Propilei, 2001 [in Ukrainian].
3. Baranovs'kyi O., Sidenko V. *Problemy vlasnosti ta legalizatsii kapitaliv i dokhodiv v Ukraini* [Problems of property and legalization of capitals and incomes in Ukraine]. *Nats. Bezp. i Obor. – Nat. Secur. and Defense*, 2004, No. 2, pp. 2–13 [in Ukrainian].
4. *Nedoliky mekhanizmu pryvatyzatsii v Ukraini ta ikh naslidky* [Shortcomings of the mechanism of privatization in Ukraine and their consequences]. *Nats. Bezp. i Obor. – Nat. Secur. and Defense*, 2004, No. 2, pp. 38–39 [in Ukrainian].
5. Rushchenko I. "Kriminal'naya revolyutsiya" kak sotsietal'nyi faktor ["Criminal revolution" as a societal factor]. *Sotsiol.: Teor., Metod., Market. – Sociol.: Theory, Meth., Market.*, 2008, No. 3, pp. 194–210 [in Russian].
6. Rushchenko I. *Ot "kriminal'noi revolyutsii" k "kriminal'nomu obshchestvu"* [From "criminal revolution" to "criminal society"]. *Sotsiol.: Teor., Metod., Market. – Sociol.: Theory, Meth., Market.*, 2014, No. 2, pp. 3–22 [in Russian].
7. *Ukrains'ke Suspil'stvo: Monitoryng Sotsial'nykh Zmin* [Ukrainian Society: Monitoring of Social Changes]. Kyiv, Inst. of Sociol. of the NASU, 2014, Vol. 1, Iss. 1 (15). Supplement: Tables of the monitoring pool "Ukrainian society – 2014" [in Ukrainian].
8. Bessonova O. *Obraz budushchego Rossii v kontekste teorii razdatochnoi ekonomiki* [The image of the future of Russia in the context of the theory of distributing economy]. Public Lectures "Polit.ru", December 5, 2008, available at: <http://www.polit.ru/lectures/2008/12/05/bessonova.html> [in Russian].
9. Libman A. Different paths of the second transition in the post-Soviet world: a political-economic analysis. MPRA Paper, 2008, No. 11781, available at: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/11781>.
10. Acemoglu D., Robinson J. *Pochemu Odni Strany Bogatye, a Drugie Bednye. Proiskhozhdenie Vlasti, Prosvetaniya i Nishchety* [Why Nations Fail: the Origins of Power, Prosperity, and Poverty]. Moscow, AST, 2015 [in Russian].
11. Kapelyushnikov R. *Pravo sobstvennosti (ocherk sovremennoi teorii)* [Property right (essay of the modern theory)]. *Otech. Zapiski – Domest. Notes*, 2004, No. 6, available at: <http://www.strana-oz.ru/2004/6/pravo-sobstvennosti-ocherk-sovremennoy-teorii> [in Russian].
12. Lartsev V. *Gniloi privkus obraztsovoi privatizatsii "Krivorozhstali"* [The rotten smack of the exemplary privatization of "Krivorozhstal"]. *Intern.-Izd. "Khvylya" – Intern.-Publ. "Wave"*, March 27, 2016, available at: <http://hvylya.net/analytics/economics/gniloy-privkus-obraztsovoy-privatizatsii-krivorozhstali.html> [in Russian].
13. Danylenko A.I., Zymovets' B.B. et al. *Vplyv Kryzy na Finansy Real'nogo Sektora Ekonomiky Ukrainy ta Shlyakhy Ikh Ozdorovlennya, za red. A.I. Danylenka* [Influence of the Crisis on Finances of the Real Sector of Ukraine's Economy and Ways to Their Sanitation], edited by A.I. Danylenko. Kyiv, Inst. for Econ. and Forecast. of the NASU, 2014 [in Ukrainian].

-
14. *Ekonomicheskie Sub'ekty v Postsovetskoj Rossii (Institutsional'nyi Analiz). Firmy Sovremennoi Rossii, Ch. 2, pod red. R.M. Nureeva* [Economic Subjects in Post-Soviet Russia (Institutional Analysis). Firms of Modern Russia], edited by R.M. Nureev. Moscow, Moscow Social Sci. Fund, 2003, Part 2 [in Russian].
15. Sonin K. *Institutsional'naya teoriya beskonechnogo peredela* [The institutional theory of an infinite redistribution]. *Vopr. Ekon. – Quest. of Econ.*, 2005, No. 7, pp. 1–15 [in Russian].
16. Stiglitz J. *Globalizatsiya: Trevozhnye Tendentsii* [Globalization and Its Discontents]. Moscow, National Social-Sci. Fund, 2003 [in Russian].
17. Glaeser E., Scheinkman J., Shleifer A. The Injustice of Inequality. *J. of Monetary Econ.*, 2003, Vol. 50, No. 1, pp. 199–222.
18. Kapelyushnikov R. *Sobstvennost' bez legitimnosti?* [Property without legitimacy?]. Preprint WP3/2008/03. Moscow, High Economic School, 2008 [in Russian].
19. Reznik V. *Stan sotsial'noi legitymnosti pryvatnoi vlasnosti na zemlyu ta kapital, v: Ukrains'ke suspil'stvo 1992–2006. Sotsiologichniy Monitoryng, za red. V. Vorony, M. Shul'gy* [The state of social legitimacy of the private property on land and capital, in: Ukrainian Society in 1992–2006. Sociological Monitoring], edited by V. Vorona, M. Shul'ga. Kyiv, Inst. of Sociol. of the NASU, 2006, pp. 118–128 [in Ukrainian].
20. Auzan A. *Vertikal'nyi kontrakt neustoychiv* [The vertical contract is unstable]. *Otech. Zapiski – Domest. Notes*, 2004, No. 6, available at: <http://www.strana-oz.ru/2004/6/vertikalnyy-kontrakt-neustoychiv> [in Russian].
21. Barsukova S. *Tenevaya ekonomika i tenevaya politika: mekhanizm srashchivaniya* [Shadow economy and shadow politics: mechanism of union]. Preprint WP4/2006/01. Moscow, High Economic School, 2006 [in Russian].
22. Stiglitz J.E. Capital market liberalization, economic growth, and instability. *World Development*, 2000, Vol. 28, No. 6, pp. 1075–1086.
23. Bodnarchuk S. *Sproshchennya derzhreestratsii: borot'ba z reiderstvom chy dopomoga v nezakonnykh zakhoplennykh biznesu?* [Simplification of the state registration: struggle against the raidership or the help in illegal captures of business?]. *Zakon i Biznes – Law and Business*, 2016, No. 32 (1278), available at: http://zib.com.ua/ua/125033-sproshchennya_derzhreestratsii_borotba_z_reyderstvom_chi_dopom.htm [in Ukrainian].
24. Varnalii Z.S. et al. *Tin'ova Ekonomika: Sutnist', Osoblyvosti ta Shlyakhy Legalizatsii, za red. Z.S. Varnaliya* [Shadow Economy: Essence, Peculiarities, and Ways to Legalization], edited by Z.S. Varnalii. Kyiv, NISS, 2006 [in Ukrainian].
25. Sibirtsev A. *Lyudi vne gosudarstva* [Persons outside of the state]. *Inform-Portal "Strana" – Inform-Portal "Country"*, March 23, 2016, available at: <http://strana.ua/articles/istorii/4117-lyudi-vne-gosudarstva.html> [in Russian].
26. Perkins J. *Ispoved' Ekonomicheskogo Ubiitsy* [Confessions of an Economic Hitman]. Moscow, Pretext, 2005 [in Russian].
27. Werner K., Weiss H. *Chernaya Kniga Korporatsii* [The Black Book of Corporations]. Ekaterinburg, Ultra. Kul'tura, 2007 [in Russian].
28. Radygin A., Entov R. *"Fundamental'naya" teorema privatizatsii: ideologiya, evolyutsiya, praktika* [The "fundamental" theorem of privatization: ideology, evolution, practice]. *Ekon. Polit. – Econ. Policy*, 2013, No. 6, pp. 7–45 [in Russian].
29. Sappington D., Stiglitz J. Privatization, information and incentives. *J. of Policy Anal. and Manag.*, 1987, Vol. 6, Iss. 4, pp. 567–585.

30. Polterovich V. *Privatizatsiya i Ratsional'naya Struktura Sobstvennosti* [Privatization and a Rational Structure of Property]. Moscow, Inst. of Economy of the RAS, 2012 [in Russian].

31. Popov V. *Privatizatsiya v teorii i na praktike* [Privatization in theory and practice]. *Expert. Portal "Otkr. Ekon."* — *Expert Portal "Open Econ."*, February 18, 2011, available at: <http://opec.ru/1345942.html> [in Russian].

32. Musacchio A., Lazzarini S. *Leviathan in Business: Varieties of State Capitalism and their Implications for Economic Performance*. Harvard Business School. Working Paper 12-108, June 4, 2012.

33. Avdasheva S., Dolgopyatova T., Pleines H. *Korporativnoe upravlenie v AO s gosudarstvennym uchastiem: rossiiskie problemy v kontekste mirovogo opyta* [Corporative management in a company with state's participation: Russian problems in the context of the world experience]. Preprint WP1/2007/01. Moscow, High Economic School, 2007 [in Russian].

34. Franko I. *Shcho take sotsializm? V: Ivan Franko. Zibrannya Tvoriv* [What is the socialism? In: Ivan Franko. Collection of Works]. Kyiv, Naukova Dumka, 1986, Vol. 45, pp. 44–55 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 6 жовтня 2016 р.
